

ди на її майбутній характер, однак найважливішою є відсутність відкритих релігійних конфліктів. Це позитивно впливає на процеси націєтворення, сприяє консолідації українства і є важливою умовою становлення громадянського суспільства. Релігійна ідентичність громадян України (яка перебуває на перехідному етапі свого розвитку) має суттєве значення як для формування громадянського суспільства, так і для успішного завершення націєтворчих процесів.

1. Воропаєва Т. Ідентичність українського народу в контексті соціокультурних трансформацій: теоретико-методологічні засади дослідження /

Т. Воропаєва // Вісник КНУ Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Українознавство. – № 14. – К., 2010. – С. 15–18. 2. Маринович М. Проблема збереження релігійної ідентичності в умовах відкритого суспільства / М. Маринович // Громадянське суспільство як здійснення свободи: центрально-східноєвропейський досвід / за заг. ред. А. Карася. – Львів, 1999. – С. 219–224. 3. Процюк Р. Релігійна ідентичність нації як чинник становлення громадянського суспільства / Р. Процюк // Вісник Львівського університету. Філософські науки. – 2004. – Вип. 6. – С. 122–130. 4. Mamiya L. W. A Black Church Challenge to and Perspective on Christianity and Civil Society / L. W. Mamiya // Christianity & Civil Society. – Boston, 1996. – P. 42–61. 5. Petersen R. L. To whom and how are we speaking? / R. L. Petersen // Christianity & Civil Society. – Boston, 1996. – P. 15–25.

Ігор Кудря

Політекономічний аналіз трансформаційних процесів українського суспільства

Взаємини між політикою та економікою можуть представляти собою односпрямований причинно-наслідковий зв'язок, перебувати у взаємній залежності або бути компромісом. Актуальність процесів трансформації українського соціуму обумовила необхідність даного дослідження, спрямованого на з'ясування причин процесів трансформації і самоорганізації українського соціуму. У статті показано механізм самоорганізації українського суспільства, заснований на взаємодії політичної і економічної систем і їх трансформації, як один з видів суспільної самоорганізації.

The relations between the policy and economy can present itself unidirectional causal relationship, be in mutual dependency or be a compromise. Urgency of the processes to transformations of the Ukrainian society, has conditioned the necessity of this study directed to the clarification of the reasons of transformation's processes and self-organization of the Ukrainian society. In the article a mechanism of self-organization of the Ukrainian society founded on interaction of political and economic systems and their transformations as one of the type of public self-organization is shown.

На прикладі взаємин між економікою та політикою ми прагнули показати вплив на трансформацію сучасного українського суспільства вузькогалузевих цілей і завдань поряд з макроекономічними пріоритетами, геополітичними міркуваннями й зовнішньоекономічними устремліннями України.

Значення економічної складової в українській політиці пояснюється незавершеністю економічних трансформацій і невизначеністю цивілізаційного вибору України, які визначають формування українського соціально-економічного ладу на десятиліття вперед. Таким чином, взаємозв'язок між економікою і політикою залежить від геополітичних факторів, стану економіки, світової економічної кон'юнктури і форми внутрішньої політекономічної влади. У першу чергу він залежить від характеру політекономічної влади.

Незважаючи на створення нових секторів в українській економіці, у тому числі в сфері виробництва споживчих товарів і послуг, розвиток сектора інформаційних технологій, появи яких сприяла глобалізація, рушійною силою економічного розвитку в Україні залишається експорт напівфабрикатів, при цьому в економіці панівне становище продовжують займати галузі ще радянської доби. На початку XXI ст. основу економіки України становлять сільське господарство (характерне для традиційних суспільств) і важка промисловість (характерна для ранніх індустріальних суспільств), які спрямовані на виробництво сировини і напівфабрикатів. Це так зване просте виробництво, матеріальну базу якого було закладено ще в 30-х рр. XX ст. радянською модернізацією (колективізацією та індустріалізацією). Можна констатувати, в Україні досі панівною залишається модель виробництва часів індустріального суспільства.

Оскільки фундамент української економіки був закладений радянською модернізацією, її ключові економічні сектори були глибоко інтегровані з економіками інших ра-

дянських республік, особливо Росії [1, с. 30], а також повністю ізольовані від зовнішнього світу. Радянська модель розвитку робила особливий акцент на державному керуванні економікою та індустріальному виробництві.

Довгостроковими цілями України є модернізація і створення нових постіндустріальних секторів економіки на передових напрямках розвитку виробництва. Але в короткостроковій перспективі Україна повинна виходити з нинішнього стану справ, а це означає, що взаємозв'язок між економікою і політикою визначається радянською економічною спадщиною. Традиційно, ще з радянських часів провідною галуззю української економіки була важка індустрія, відповідно стратегічними індустріальними регіонами вважалися ті, де була найбільша концентрація важкої промисловості. Економіка працювала на наявних (радянських) технологіях, з мінімальним рівнем вкладення капіталу, була спрямована переважно на експорт.

Після здобуття незалежності Україною, постало питання про створення власної національної економіки. На початковому етапі побудови національної економіки України її теоретичним обґрунтуванням виступали ідеї Ф. Ліста, М. Волобуєва, С. Рудницького і Ю. Липи.

Відповідно до концепції національної економіки Ф. Ліста повинні бути створені необхідна матеріальна інфраструктура і замкнений виробничий цикл. Економічним ґрунтом для створення власної національної економіки повинен був стати український внутрішній ринок, про це говорив ще М. Волобуєв у 1920-х рр. Саме на цьому рівні можна було знайти розв'язання об'єктивних і суб'єктивних суперечностей між регіонами України, які були частинами різних імперій. Крім того, створення власної національної економіки обґрунтовувалося концепцією природного національного економічного простору, сформульованою С. Рудницьким і Ю. Липою. Ідея української природної економіки мала подвійну мету. По-перше, вона підкреслювала пріоритет загальноукраїнських інтересів над етнолінгвістични-

ми і регіональними. По-друге, вона пропонувала модель розвитку через автономію. С. Рудницький і Ю. Липа стверджували, що російські поставки сировини і енергоресурсів мали для України негативний економічний ефект, пов'язаний з неприродним збільшенням масштабів виробництва, а експорт продукції в Росію відрізав Україну від більш близьких у географічному відношенні ринків, що потребували більш низьких транспортних витрат. На основі реалізації цих ідей прогнозувалося досить швидке зростання добробуту України після здобуття незалежності [1, с. 43].

Відносини з колишньою метрополією стали розглядатися як колоніальне підпорядкування (коли Росія, як більш сильна держава, використовує свою політичну владу для примусового одержання економічних вигід через привласнення), а не як залежність (коли Росія, як більш сильна держава, використовує свою економічну міць для досягнення політичних цілей через субсидування).

Створення власної національної економіки в такий спосіб вирішувало б проблему подолання економічного колоніалізму в Україні. Але, на відміну від балтійських республік, в Україні практично не було чути заклик до того, щоб піти на короткочасні матеріальні жертви в ім'я національних інтересів. Разом з тим, ідея колоніальної експлуатації України, обґрунтована в 1920-х рр. М. Волобуєвим, стала засобом, необхідним для мобілізації прагматично настроєного українського електорату. Ідея економічної експлуатації України зіграла вирішальну роль у грудні 1991 р., коли за незалежність проголосувало 90,3% українського населення. У принципі, прагматичний центристський електорат нейтральний в етнолінгвістичному і політичному аспектах – становив не менш 60% усього населення України.

Загалом, головною ознакою соціально-економічної системи України є наявність двох типів ситуативної більшості (українофілів та русофілів), залежно від того, у яку сторону гойднеться центристський електорат, хоча його аморфна національна самосвідомість означає, що він легко керований. Прагматичний центристський електорат не визначається національною самосвідомістю. Йому не властива прихильність до жодного з варіантів національної ідеї. У нього відсутнє бачення довгострокової перспективи розвитку України, основу його світогляду становить здоровий глузд і бажання убезпечитись від існуючих внутрішніх і зовнішніх загроз [1, с. 37].

У перші роки незалежності України, діяльність української промислової еліти визначалася лише одним бажанням гарантувати своє благополуччя від мінливості ринкових реформ шляхом підтримки традиційних економічних відносин і збереження політичних відносин з державою відповідно до принципу субординації в обмін на дотацію, якщо це означало незалежну українську державу, то таку політико-економічну модель українська промислова еліта приймала.

Але в середині 90-х рр. ХХ ст. була сформульована нова ідеологія української промислової еліти. Основні принципи концепції національної економіки початку 90-х рр. ХХ ст. були серйозно переглянуті. Нова українська промислова еліта висунула вимоги беззастережного захисту власних інтересів, або пільг, що розподіляються відповідно до впливу індустріального лобі. Така ідеологія базувалася на небажанні випускати з рук традиційні владні важелі керування економікою. Прагнення отримання доступу до влади, а не самостійне створення матеріальних благ, спирається на тривалу історичну традицію влади як умови

власності. Симбіоз держави і цих економічних груп потребував ідеології, яка б маскувала їх групові інтереси та легітимізувала їхню владу. Цим пояснювалося створення нової ідеології. Відповідно до нової ідеології, стверджувалося, що Україна не має економічної мотивації для «повернення в Європу» і не готова платити соціальні витрати побудови ринкової економіки по типу країн Центральної Європи. Крім того, підкреслювалося, що українська державність не може бути самоціллю.

Таким чином, національний проект розвитку незалежної України був переключений у своїх ідейних початках. На початку епохи національного державного будівництва модель розвитку України відбивала інтереси української бюрократичної і культурної еліти. А вона віддавала пріоритет побудові національного економічного простору і погоджувалася на деякі витрати в ім'я національного суверенітету і незалежності; ці витрати, зрозуміло, були сильно недооцінені, і проект так ніколи і не був реалізований [1, с. 45].

У результаті приходу до влади української промислової еліти виник новий соціальний консенсус, незважаючи на втрати в соціальній сфері через вторинну монополізацію економіки і швидке розмивання програми економічних реформ, відновлення схем надання податкових пільг і пільгових кредитів, поширення схем одержання корупційних доходів.

Бюрократична еліта ери Кравчука прийшла до прийняття більшості положень цієї концепції, оскільки тепер національний суверенітет держави, уявлявся значно більше закріпленим. Національна культурна еліта теж поступово прийшла до укладання «фаустівської угоди» з національним капіталом, що формувалася.

Потужні українські фінансово-промислові групи, стали заново встановлювати тісні стосунки з російським капіталом. Спочатку ці групи, занепокоєні, що російська економічна експансія може витиснути їх з рідного ґрунту, блокувалися з національно орієнтованою політичною і культурною елітою. Таким чином, вони спочатку теж високо цінували національний суверенітет, розглядаючи його як щит для своєї економічної діяльності. Однак на початку ХХІ ст. вони прийшли до розуміння, що західний шлях розвитку капіталізму більше не є для них реальною перспективою. У той же самий час, російський капітал на початку ХХІ ст. значно зміцнив свої позиції усередині країни і знову став орієнтуватися на сусідні ринки. Для української індустріальної еліти, що має подібну з російською системою цінностей, російський капітал виступав рятівником підприємств (особливо в металургійній, хімічній і нафтопереробній галузях), більшість із яких завершили перший етап приватизації з величезними боргами і гострою потребою в поставках та інвестиціях. Для порятунку власного бізнесу українська індустріальна еліта погодилася відігравати другорядну роль у порівнянні з російським капіталом.

У свідомості української еліти концепція незалежності України зробила майже повне коло. Із проекту побудови національної держави вона перетворилася на розуміння того, що європейські культурно-цивілізаційні цінності (наприклад, формально-правові норми ЄС відносно конкуренції), являють собою пряму загрозу їх звичній діловій практиці (і що саме головне, самим джерелам їхньої влади й багатства). Натомість, російська економічна етика неформальна, для неї не є цінністю формальний закон і контракт, пріоритет віддається угодам, заснованим на персональних відносинах, що в принципі збігається з українським економічним етосом.

Визнання ж себе молодшим партнером російського капіталу залишає існуючі політико-економічні відносини в Україні практично без змін. Будь-які потенційні наслідки російського володіння українськими підприємствами мало хвилювали прагматичну індустріальну еліту, оскільки вона чітко стала розрізняти поняття власності та незалежності. Для практичної індустріальної еліти продаж важливих підприємств не означав автоматичної втрати незалежності та суверенітету української держави.

Можна стверджувати, що індустріальна еліта співвідносила саму ідею національної незалежності з поняттям економічної вигоди, використовуючи своє положення молодшого партнера російського капіталу, як механізм одержання додаткових матеріальних вигід. Українська індустріальна еліта всерйоз не розглядала питання про проведення європейської інтеграції, а прагнула максимально зберегти риси пострадянської економічної системи. Вона пов'язувала своє економічне процвітання і політичне майбутнє майже винятково із двосторонньою інтеграцією з Росією.

Тільки наприкінці епохи Кучми, стало ясно, що українська індустріальна еліта не представляє інтереси всього національного капіталу України. виявилися і серйозні галузеві розходження: ті, хто орієнтувався у своїй економічній діяльності на Захід, або міг одержати вигоду від поліпшення відносин з ЄС (сільськогосподарські експортери), відмовлялися приймати правила гри східноукраїнської індустріальної еліти, а разом з нею й російського капіталу в цілому. Різні сектори української економіки по-різному оцінювали, як внутрішні трансформаційні процеси українського суспільства, так і зовнішні процеси глобалізації. Підприємства галузей, здатних конкурувати на відкритих міжнародних ринках, таких як аграрна, були зацікавлені в інтернаціоналізації та інтеграції України у світову економіку. Компанії в галузях, які не могли витримати конкуренції, або зазнавати збитків від відкритості економіки, такі як важка промисловість, або застарілі оборонні підприємства, віддавали перевагу протекціонізму і посиленню ролі держави в економіці.

Конфлікт у середині української економічної еліти переріс у революцію, що привела до влади бізнес-еліту, орієнтовану на Європу. У сфері політики акцент був перенесений на прилучення України до західних цінностей, пріоритетів і інститутів. Крім бажання дистанціювати українську політику і економіку від теорії та практики радянського минулого, ліберальна прозахідна політика диктувалася економічними цілями створення внутрішнього ринку. У той же час система формування політики характеризувалася неінституційованістю і спонтанністю. Позбавлена системи соціального консенсусу, необхідного для визначення пріоритетів і протистояння вузьким економічним інтересам, політика відрізнялася непослідовністю, відсутністю стратегічної мети. Роздробленість політико-економічної системи України створила умови для формування протилежних поглядів на пріоритети і тлумачення українських національних інтересів. Фактично українська роздроблена економічна система і слабе втілення в життя проголошеної проєвропейської політики привели до її заходу і повернення до влади традиційної індустріальної еліти. Як заявив, колишній президент України Л. Кучма, приведений у свій час до влади саме традиційним індустріальним лобі, політична і економічна ситуація в Україні повністю повернулася на круги своя.

Для нинішньої української влади та бізнес-груп, які її підтримують, європейський вибір не є життєвою необ-

хідністю, як, втім, і для переважної частини опозиційного бізнесу, акумулювання капіталу якого відбувалося за тих же непрозорих і псевдоринкових умов. Представники цих прошарків у першу чергу зацікавлені в доступі до російських та інших пострадянських ринків і хотіли б уникнути конкуренції усередині України. У цій ситуації декларації про європейський вибір, що стали невід'ємним елементом зовнішньополітичної риторики, мають мало шансів на реалізацію. У випадку збереження влади ці шанси не залишаться нульовими, лише якщо процеси справжнього зближення з Європою будуть відбуватися в Росії [2, с. 17].

Перманентний розкол усередині української еліти веде до формування в ній різних груп, які відстоюють різні варіанти соціальних змін. Для утвердження свого варіанту соціальних змін конфронтуючі еліти змушені залучати маси. Після того, як один з варіантів соціальних змін одержує, нехай не надовго, підтримку мас суспільства, настає кульмінація у вигляді вимушеної та теж короткочасної консолідації еліти. Суспільство трансформується і на політекономічному полі встановлюються нові правила гри. Однак через нетривалий проміжок часу відбувається чергове загострення соціально-економічної та політичної кризи, вплив якої посилюється тією обставиною, що більшість мас нічого не виграють від соціальних змін. В еліті наростає тимчасово нівельований, але по-справжньому непереборний розкол. Виникає нова конфронтація між українськими елітами. Знову актуалізуються різні варіанти соціальних змін, починається боротьба за вплив на суспільну думку, за політичні симпатії і довіру українського суспільства.

Українську політику та економіку з початку існування України як незалежної держави, роздирали протиріччя між прагненням до зміцнення національної незалежності шляхом скорочення російського впливу і небажанням платити економічні витрати, пов'язані з рішучим впровадженням цього вибору. Концептуально обґрунтовані великі надії на економічне процвітання окремо від Росії були важливими факторами стратегії, спрямованої на політичну і економічну реінтеграцію від Росії. Первинний наголос на державному будівництві і національному суверенітеті на базі незалежності (тобто дистанціюючись від Росії) згодом був ослаблений економічними реаліями. Економічні втрати, що стали очевидними вже в перші роки незалежності, призвели в 1993 р. до прагматичного коректування концепції національної держави і формуванню нової ідеології, що поєднувала незалежність з одержанням економічних вигід. Така ідеологія стала характерною рисою епохи Кучми. Внутрішній економічний і політичний розвиток, особливо зрушення в системі пріоритетів провладної культурно нейтральної технократичної еліти, зіграв ключову роль у тому, що з кінця 1990-х рр. Україна стала надавати більшого значення економічному співробітництву з Росією (у тому числі залученню російських інвесторів в основні галузі промисловості України).

Окрім цього, Україна має нетривалу традицію державності та єдиної нації, переживає глибокий цивілізаційний розкол, який обумовлений її культурно-історичною традицією. Згідно З. Бжезинським, Україна є частиною євразійської периферії, потенційною межею атлантистської Європи. На думку С. Гантінгтона, Україна разом з Суданом відносяться до розколотих держав (Судан – між християнством та ісламом; Україна – між католицизмом і православ'ям), лінія розмежування між католицькою і православною цивілізаціями проходить по території України,

причому С. Хантінгтон вважає, що домінування православної традиції – головна перешкода для інтеграції України в європейську спільноту [3, с. 41]. О. Дугін, стверджує, що Україна і православні балканські країни мають суперечливий геополітичний характер – географічно вони належать до південної частини Центральної Європи, а в культурному і конфесіональному відношенні – до Євразії [1, с. 29–30]. Україна, обтяжена внутрішнім розколом, гібридна проміжна цивілізаційна форма, механічне поєднання традиційності та сучасності, що виникла в результаті незавершеної модернізації, опинилася в «сірій зоні» – як за межами НАТО і ЄС, так поза своєю колишньою метрополією.

Хоча на сучасному етапі Україна продовжує обґрунтовувати своє прагнення до членства в ЄС, що має на меті не тільки умиритворити національно-реформаторський електорат, але й дати Україні довгострокову стратегічну перспективу, а українській еліті – час для маневру. Ясно, однак, що побудова національної державності, що розуміється як незалежність (у першу чергу – від Росії), практично перестала бути однією з панівних тем публічних обговорень і фактично зникла зі списку політичних цілей української еліти. Акцент на одержання практичних, бажано негайних, економічних вигід стає усе більш очевидним, при цьому звичайно мається на увазі поліпшення відносин з Росією. Інші чинники, зокрема, мала ймовірність проведення в майбутньому переговорів про вступ у ЄС і усе більш привабливі перспективи російської економіки, фінансово-промислової структура якої багато в чому схожа з українською. Перед українською елітою з'явилися широкі можливості обслуговувати економічні інтереси російського капіталу, заручившись політичною підтримкою з боку російської політичної і економічної еліти.

Причиною позитивних тенденцій у російсько-українських відносинах є сумісність економічних інтересів представників великого бізнесу та політиків в обох країнах. Це зовсім не означає, що поліпшення відносин служить інтересам обох країн у більше широкому сенсі; можна із упевненістю стверджувати, що в обох країнах державна політика обслуговує в першу чергу економічні інтереси еліти, у той час як корінні перетворення, необхідні для економіки і суспільства в цілому, не проводяться.

Можливість такого вибору на користь результативного компромісу обумовлена наявністю в Україні потужної еко-

номічної еліти, що сама прагне до прибутків і зростання, а не просто до одержання субсидій, і готова відкрити українську економіку з метою реалізації прибутку навіть ціною надання повного контролю над нею.

Основною проблемою для забезпечення національної незалежності України залишається ризик несприятливого повороту внутрішніх тенденцій, у результаті поглиблення економічної кризи, неурегульованих протиріч у рамках сучасної версії коаліції «заліза і пшениці» (великих промислових магнатів і аграрних баронів) [1, с. 263], або в результаті провалу спроб впровадити інститути, здатні нівелювати дію відцентрових сил, спонукуваних почуттям національної образи або вибитих з політико-економічної рівноваги. Це трюїзм для всіх країн, але для України – об'єктивна реальність. Україна не захищена від небезпек історичного переходу від однієї політичної системи до іншої й одночасно від одного економічного порядку до іншого.

Маючи спадщину радянського неопатримоніалізму і зустрічаючись з викликом побудови економічних засад національної держави, Україна не має цілісного символічного і суспільного капіталу. Відповідно до структури виробництва найбільш впливові в Україні економічні групи традиційно тісно пов'язані з державою, і становлять її соціально-економічну базу (важка промисловість і аграрний сектор). Така сегментарна форма взаємодії економіки і влади принципово не може виражати загальні інтереси суспільства. Таким чином, особисто-групові відносини виступають системоутворюючим принципом держави, спричиняють стан розколу і аномії українського суспільства, породжують тенденцію соціальної недовіри. Брак довіри до інших членів суспільства, окрім власної родини, не дозволяє сформувати спільну соціальну солідарність та досягти ціннісного консенсусу в українському суспільстві. В умовах тотальної соціальної недовіри неможлива суспільна співпраця, суспільство в цих умовах може існувати тільки за жорстких формальних правил.

1. Мечи и орала: экономика национальной безопасности Беларуси и Украины / Под ред. Р. Легволда и С. А. Уолландера. – М.: «Интердиалект», 2004. – 315 с. 2. Мошес А. Л. Между Востоком и Западом: Украина и Белоруссия на европейском пространстве / А. Л. Мошес, К. Е. Коктыш. – М.: Гендальф, 2003. – 53 с. 3. Хантінгтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантінгтон; [пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова]. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.

Тамара Кущерець

Деякі методологічні зауваження щодо української історіософії

Автор порушує питання про подолання натуралістичного підходу та фаталістичного тлумачення історії в українській історіософській думці. У статті розглядаються нові концептуальні засади процесу формування нації, зокрема Т. Люка і Б. Андерсона, та цікаві методологічні підходи до багатофакторного аналізу національної історії, розроблені Р. Козеллеком і Ж. Башлером.

The author analyzes of the problem of overcoming of naturalistic approach and fatalistic treating of history in Ukrainian philosophical thought. The article deals with the new fundamental conceptions of nation's formation process, including conceptions of T. Luke and B. Anderson and interesting methodological approaches to multifactor analysis of national history elaborated by R. Koselleck and J. Baechler.

В українській історіософській думці продовжує панувати натуралістичний підхід до розуміння чинників історії і, як наслідок, фаталістичне тлумачення української історії, про що свого часу слушно зауважував В. Липинський. В роки незалежності вона звертається не до сучасної історіографії та філософії історії з їх гуманістичним тлумаченням чинників історії, піднесенням людини як суб'єкта історії, а повертається до позитивістської історіографії,

яка на Заході піддавалась серйозній критиці вже на початку ХХ ст. Це означає, що українська історіософська думка не змогла піднятися до філософської рефлексії над історичним процесом, у тому числі, над його природними чинниками, що стало умовою подолання натуралізму в західній історіографії. «Тим самим маргінальність історичної думки проявляється не лише в постійній залежності від західної філософсько-історичної думки, але й в одно-